

Світлана КОЧ

доктор політичних наук, професор

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2825-3563>

ХРОНОТОПІЯ ЛОКАЛЬНИХ ПРОСТОРІВ ДІАЛЕКТИКА ЧАСУ І ПРОСТОРУ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

У добу глобальних трансформацій зростає інтерес до локальних форм соціального буття, які забезпечують відчуття належності, стійкості та ідентичності. Локальні спільноти стикаються з викликами культурної стандартизації, прискорення соціального часу, дезорієнтації в історичному континуумі. У цьому контексті *темпоральність* – як форма соціального упорядкування часу, пам'яті, ритмів повсякденного життя — набуває особливого значення як *ресурс конструювання локальної ідентичності*.

Темпоральні практики: символічні календарі, циклічні й лінійні уявлення про час, локальні соціальні ритуали пам'яті та повторення створюють специфічні *хронотопи*, що формують соціальну згуртованість і відокремлюють локальне від глобального. Темпоральність дозволяє спільнотам «заземлити» власне існування в часі, вибудовуючи автономні уявлення про минуле, теперішнє та майбутнє, що протистоять універсалізації, яка є продуктом глобалізації.

Соціально-політичні події завжди мають просторові і часові кордони, в межах яких вони відбуваються: «де», «коли», «як довго». Єдність часу і простору виражено в понятті «хронотопу», яке було запропоновано на початку ХХ століття Олексієм Ухтомським [1]. Філософ представив цілісність світу як єдність простору і часу, коли події створюють єдину мережу причинно-наслідкових зв'язків. Це поняття перейшло до соціо-гуманітарних наук завдяки роботам Михаїла Бахтіна, який не тільки зазначав наявність множинності змістів хронотопу, що віддзеркалюють багатшаровість та поліморфізм культури але і обґрунтував висновок про те, що *хронотоп – це образ буття*, що включає ціннісний аспект [2].

Дослідження темпоральності як соціальної конструкції, що вкорінена в колективному досвіді представлено як соціальний «обрядовий» та повсякденний «профанний» час у Джеймса Фрезер [3], Мірча Єліаде [4]; як темпоральна структура соціальної групи – соціальні ритми у Жоржа Гурвича [5]; як механізм контролю – «дисциплінарний час», розклад, календар у Мішеля Фуко [6]; як живий час пам'яті, як «місця пам'яті» у П'єра Нора [7].

Отже, хронотоп представлено середовищем народження соціальної солідарності: в форматі спільного переживання простору (*сусідство, земляцтво, спільний публічний або сакральний простір*) та часу (*свята, події, історія*); або в форматі простору пам'яті – символічних топосів, сакральних подій, зафіксованих в пам'ятних місцях, музеях, місцях трагедій та перемог. І таким чином хронотопи впливають на оформлення та конструювання спільної ідентичності.

Використання концепту хронотопу в історичних та політичних дослідженнях пов'язано з уявленням про необхідність методологічного синтезу темпорального (синхронний та діахронний) та топологічного підходів під час вивчення структурно-просторової динаміки різних соціально-політичних утворень і процесів.

Сполучання темпоральних систем в контактних просторах формують унікальні форми локальності, які проявляються в специфічних, казуїстичних ідентифікаційних практиках «Ad hoc».

Темпоральні структури гібридного (контактного) простору (*простір прикордоння/транскордоння, інтегрований простір складної соціальної системи що розширюється, простір мегаполісу, постмодерний мережевий простір та інше*) демонструють: 1) відсутність лінійності в хронології подій; 2) накладання різних ритмів часу (*історичного, політичного, культурного, меморіального*), що проявляється в складчастій, багаторівневій часо-просторовій структурі (термін Мішеля Серра [8] та Бруно Латура [9]); 3) неоднорідний соціальний досвід, що проявляється як потенційна соціальна нестабільність/напруження.

Різний «вік» походження та різна культурна основа контактуючих хронотопів створюють *політемпоральний простір* де час «розгортається і згортається» залежно від світосприйняття суб'єктів простору та із стратегічних завдань

Прикладом політемпорального простору регіонів України можуть бути співіснування: 1) імперського часу (відлуння колишніх імперій, таких як Російська, Австро-Угорська чи Османська, через присутність в інфраструктурі, архітектурі, меморіалах, національних міфах); 2) національний час (представлена в формі модерної національної ідентичності і наративах, які часто мають інші темпоральні опори (*наприклад, період конкурентних національних ідеологій, інтеграційних проєктів, ідей та практик здобуття незалежності*)); 3) глобальний час (ритмика яка задається глобальними гравцями як то ЄС, НАТО, транснаціональні актори, які задають свій хронотоп розвитку (*час інтеграцій, динаміка та послідовність реформ, проєктні цикли оновлення та перспектив розвитку*)); 4) Час пам'яті має локальну прив'язку через співпереживання історичним травмам, депортаціям, перемогам, які впливати на сприйняття простору як «свого» або «втраченого або здобутого» (*депортації, революції, війни*); 5) Повсякденний час в форматі буденного життя, яке через практику проживання поєднують минуле з теперішнім (*як то використання інфраструктури попередньої доби в сучасних умовах*).

Хронотоп представлено як аналітичну категорію, яка дозволяє досліджувати соціально-політичні процеси в «*темпоральних анклавих*» – ізольованих відокремлених просторах (топос / локус) де функціонує унікальний темпоральний режим (*історичний час, культура, соціальний ритм*). Характерними рисами темпоральних анклавів є: асинхронність з навколишнім простором; автономність або резистентність до змін; наявність власної історичної логіки і хронографії подій (*локальний хронотоп*); культурна або політична ізоляція; консервація минулого – діаспоризація (*формування локальної ідентичності*).

Темпоральні анклави як простори-локуси утворюються в наслідок суттєвих змін структури населення (*завоювання; рух кордонів - демаркація етнічних та політичних кордонів; міграційні процеси*). Такий простір зберігає ознаки присутності попереднього населення (наприклад, православні храми в Косово, або тюркські топоніми в Буджаку).

Такі темпоральні анклави можуть бути буферними просторами і виступати місцем розгортання геополітичних конфліктів або процесів геополітичного конструювання. Так, просторово-часові параметри, які втілені в знаках, символах, меморіальних об'єктах при *вторинному кодуванні* здатні змінити свої характеристики та належність, вплинути на логіку та динаміку процесів ідентифікації. Комеморативні процеси яскраво проявляться в прикордонні або в просторах-кордонах, лімітрофах, буферних просторах. В Східній Європі до таких просторів можна віднести локальні системи Бессарабії, Добруджі, Закарпаття, Причорномор'я, Полісся, Трансильванії, та інші.

В повсякденних практиках темпоральні характеристики сприймаються як *побутові особливості груп*, коли задіяний процес комунікації (етикетні норми: пунктуальність, проксеміка), або *група архаїзується* за рахунок консервації традицій, чи інтерпретації історії.

Специфічні часові режими можуть виникати в межах професійних та політичних субкультур (*мобільний час бізнес-структур; циклічний час аграріїв, процесуальний час в політиці*)

Умовами формування ідентифікаційних стратегій локальних груп в політемпоральних системах є їх *лімінарність, двоїсність* (соціальна або культурна маргінальність), *наявність інституційної гнучкості* як ресурс контактного простору. Тому ідентифікаційна стратегія враховує опозиційні завдання: 1) незважаючи на афективно забарвлене саморозуміння група може формувати стратегію уникнення маргіналізації; 2) афективна відстороненості та домінування раціональної мотивації не виключає прагнення отримати спрощення процесу інтеграції для вирішення прагматичних, життєвих завдань; 3) тиск «нав'язаних ідентичностей» з боку приймаючих або домінуючих соціальних систем не знижує бажання збереження *примордіального базису ідентичності*, що має прогностичні завдання особливо в лімітрофних системах де прикордоння завжди залишається «малою жертвою» і не має перспектив стати «центром»; 4) в умовах коли система державного управління дисфункціональна, локальні групи зберігають медіативні функції та формують соціальні системи із подвійною політичною лояльністю. Прагматичні завдання збереження позитивної ідентичності та ефективною адаптації пояснюють формування можливості (ре)модифікувати ідентифікаційний статус за умов зміни соціальних пріоритетів.

Характеризуючи зміст ідентичності групи, яка має ознаки локальної або темпоральної слід визначити: 1) позиціонування в просторі (*локусі*) що може виступати маркером територіальної та / або етнічної ідентичності; 2) наявність ознак семіотичного зв'язку з простором (*топосом*) через регіональну хронологію та історію, визнання унікальних властивостей групи / субгрупи; 3) визначення межі комунікаційно-семіотичної системи та ідентифікаційної стереотипної характеристики групи (не тільки «своїх / чужих», але і «успішних / відсталих», «залежних / самостійних», «войовничих / мирних», та інших; 4) ставлення до процесів геополітичної реструктуризації як до закономірного процесу розвитку простору або як до політичної аномалії, яка руйнує смисли та процеси соціального розвитку.

Прикладом ідентифікаційних стратегій діаспоральних груп локального типу можуть бути: «капсульна», яка виступає формою ізоляціонізму; «дифузна», яка демонструє крайню форму невизначеності, при якій проявляються ознаки домінуючою територіальної свідомості над локально-груповою; «кластерна» яка виступає як інструмент соціального співробітництва, коли управління ідентифікаційним вибором є стратегією розвитку та підвищення ефективності комунікаційного процесу; «кризова» яка є темпорально-обмеженою, орієнтованою на соціальний захист носіїв; «гібридна» орієнтована на транскультурну медіативну поведінку [10].

Темпоральні анклавні є активними суб'єктами соціального часу, а їх існування – це виклик для національних стратегій пам'яті. Вони продукують опозицію двох загальнонаціональних темпоральних стратегій: інтеграцію

локальних хронотопів у загальнонаціональний дискурс або визнання темпорального плюралізму.

Феномен політемпоральності та темпоральна анклавізація в різних проєкціях призводять до темпоральної паніки, темпорального шоку, які проявляються в колективній ідентифікаційній дезорієнтації та аномії.

Взаємодія темпоральних потоків може провокувати і так званий «шок майбутнього», особливо з посиленням комунікаційних потоків, паніка, яка охоплює мешканців стабільних просторів, призводить до втрати ґрунту і *відчуття розширення часу*, коли життя здійснюється *тут і тепер, без минулого і майбутнього*. Шок майбутнього розвивається в умовах взаємонакладання темпоральних стратегій правлячих та опозиційних і в умовах розширення кількості суб'єктів управління просторово-часовими потоками в умовах мережевого суспільства, що веде до руйнації комунікативних бар'єрів та виникнення нового *екстра-часового (моментального) хронотопу*.

Постмодерна феноменологія хронотопії представлена в роботах Мануеля Кастельса як нова просторова логістика, як організація матеріальних практик в розділеному часі, який працює «через потоки» [11] і Зіґмунда Баумена як «плинна сучасність» яка демонструє перехід від стабільних, інституційно закріплених форм соціального життя до рухомих, гнучких і нестабільних структур, які змінюються, руйнуючи звичні моделі *ідентичності, належності, політичної участі* [12]. Ознаками простору транскордонної системи стають комунікативної мобільності соціальних суб'єктів та втрата жорсткості ієрархічними соціальними структурами та інститутами, які відтворюють домінуючий хронотоп.

Екзистенційна нестабільність «плинної сучасності» породжує *новий соціальний клас, який* британський соціолог Гай Стендінґ назвав «прекаріатом». Хронотопною домінантою нового класу є – *«очікування»*, «тимчасове життя в умовах постійної нестабільності», без довгострокових горизонтів. Такій клас не має політичного представництва, він не створює спільнот, бо постійно переміщується — фізично або професійно. Це руйнує соціальну тканину, традиційні інститути, знижує рівень довіри в суспільстві та солідарності. Схожі за характеристиками фігури «мобільної» людини в хронотопі цифрової доби описані в теорії «маргінальної людини» Роберта Парка і «транскордонної людини Олександра Неклесси.

Дослідження темпоральності як інструменту підтримки локальної ідентичності відкриває нові аналітичні горизонти для розуміння соціального опору, регіонального розвитку та культурної сталості в епоху глобальної нестабільності.

Список використаних джерел:

1. Chebanov, S. V. (2015) Ukhtomsky's Idea of Chronotope as Frame of Anticipation. Anticipation: Learning from the Past. Edit. Mihai Nadin. Springer, P. 137–150.

2. Bakhtin, M. M. (1982) *The Dialogic Imagination: Four Essays* (University of Texas Press Slavic Series). Editor: Holquist M., Translator: Caryl Emerson . University of Texas Press. 480 p.
3. Frazer, J. G. (2009). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Oxford World's Classics. Edited by Robert Fraser. Oxford University Press. 912 p.
4. Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Translated by Willard R. Trask. Harcourt, Brace & World. 256 p.
5. Gurvitch, G. (1964). *The Spectrum of Social Time*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company. 176 p.
6. Foucault, M. (2008). *Of Other Spaces*. In *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society*. Eds.: M. Dehaene & L. De Caeter. P. 13–29.
7. Nora, P. (1989). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. *Representations*, No. 26, Special Issue: *Memory and Counter-Memory*. (Spring, 1989), P. 7–24.
8. Serres, M. (2009) *Le Temps des crises* Pommier, 2009. 78 p.
9. Latour, B. (2013) *An Inquiry into Modes of Existence*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England. 520 p.
10. Коч, С. В. (2019) *Транскордоння: простір соціально-політичного порядку: монографія*. Одеса: Фенікс, 357 с.
11. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. 597 p.
12. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press. 240 p.